

העולם השתנה. למה הילדים צריכים להמשיך לסבול?

בית הספר סיים את תפקידו ההיסטורי,
ודרושה מהפכה של ממש. כך היא צריכה להיראות

יורם הרפז איור: דניאלה שוחמן

התעשייתית דעכה, משום שהמהפכה התעשייתית הראשונה חלפה, ואין עוד צורך להכין פועלים לעבודה ממושמת ואחידה על פסי הייצור. הכלכלה הפוסט-חרושתית של ימינו, כלכלת הידע או כלכלת הרעיונות, זקוקה לעובדים יומיים ויצירתיים, לעובדים עם Brain Power.

על רקע זה בית הספר הלאומי והחרושתית של המאות הקודמות איבד בהדרגה את האהדה הציבורית שהיתה לו, וייתכן שבמהלך עשור אחד או שניים הוא יאבד את הלגיטימציה שלו. השאלה "מי צריך את בתי הספר?" שנשאלה פעם על ידי אנשי חינוך "רדיקליים", נשאלת כיום על ידי אנשי שים רבים. אנשים רבים חשים שבית הספר אינו רלוונטי לחיים המתרחשים מחוצה לו, וכי הוא כור פה על ילדיהם למידה חסרת משמעות ובלתי יעילה. הם גם זוכרים שהם עצמם, בהיותם תלמידים, התענו ברוב השיעורים, ואף שכחו את מה שלמדו בהם משום שלא השתמשו בו בחייהם הבוגרים.

אם משרד החינוך שלנו היה מתפנה קצת מעיסוק בהשרדות (גם בימי הקורונה, לא כל שכן לפנייהם ואחריהם), הוא היה שואל את עצמו, "מי צריך את בתי הספר שאני מתחזק ומקים?" או בנרסח מתוך חיובי יותר, "כיצד אוכל להפוך את בתי הספר לאתרים מעניינים ומועילים יותר?" ייתכן אף שהיה מקים ועדה של הוגים וחוקרים בתחום מים שונים ומבקש ממנה לענות על שאלות אלה, ולהגיש לו ולציבור הצעה אחת או יותר לבנייה מחדש של מערכת החינוך ובתי הספר. הנה הצעה אחת לדוגמה.

חינוך סלול בעיניים פקוחות

אם בוחנים את כל סוגי החינוך הממוסד שמתרחשים בגני הילדים, בבתי הספר, בפנימיות, במכללות, באוניברסיטאות, בתנועות הנוער, במתנסים, בבתי הסוהה, בצבא ובמסגרות אחרות, אפשר לחלק אותם לשלושה סוגי חינוך, לשלוש פרדיגמות פדגוגיות: חינוך כלים, חינוך ערכים וחינוך יחידים. צבי לם, הוגה החינוך הישראלי המשפיע ביותר, כינה את סוגי החינוך האלה חינוך כסר, ציאליזציה, חינוך כאקולטורציה וחינוך כאינדיבידואציה. הוגי חינוך נוספים עשו הבחנות

מ בחינה מסוימת מגפת הקורונה הועילה למשרד החינוך שלנו: היא סיפקה לו אישור לעסוק בדבר היחיד כמעט שמעסיק אותו – שמירה על קיומה של מערכת החינוך. הוא אינו שואל מדוע חשוב לשמור על קיומה, או איזו מטרה היא משרתת. מטרת מערכת החינוך היא מערכת החינוך. כל עוד היא מתפקדת, הכל בסדר. אך לפני כמה עשורים צצה שאלה חדשה והיא תופסת תאוצה: מי צריך את מערכת החינוך? או באופן מדויק יותר – מי צריך את בתי הספר? או באופן מדויק עוד יותר – מי צריך את בתי הספר במתכונתם הרווחת?

בתי הספר המודרניים הופיעו ונפוצו במאה ה-19. שתי תופעות היסטוריות, שקשורות זו בזו, דחפו את הקריירה המוצלחת שלהם: התגבשותה של מדינת הלאום והמהפכה התעשייתית. בתי הספר הצמיחו והעמיקו את הזהות הלאומית של התלמידים והכינו אותם לעבודה צייתנית בבתי החרושת. הם לימדו את התלמידים שהם לא מב-וואריה אלא מגרמניה, לא מטוסקנה אלא מאיטליה. הם גם לימדו אותם לכבד סמכות ולווח זמנים, תכונה חיונית לעבודה בבתי החרושת, והקנו להם מיומנויות וידע בסיסיים לצורך ביצוע עבודות פשוטות. לדעת ההיסטוריון ארנסט גלנר, החינוך הלאומי בא לשרת את התעשייה המתפתחת – להקנות לפועלים לעתיד השקפת עולם אחידה כדי שיוכלו לתקשר ביתר יעילות בבית החרושת.

בעשורים האחרונים הרוח הגבית של בתי הספר נחלשה ואף שבתה. ראשית מפני שמבחינת הצמחת והעמקת התודעה הלאומית, בתי הספר הצליחו ואין כבר צורך לחנך לשם כך. יתר על כן, כדי שהאנושות תוכל להתמודד עם האתגרים המאיימים על קיומה – מגפות עולמיות, משבר האקלים, תפוצת הנשק הגרעיני, וסכנות הגלומות בטכנולוגיית המידע (דיקטטורות דיגיטליות) והגוף (עריכה גנטית) – בתי הספר צריכים לחנך לתודעה קוסמופוליטית ולאורחות גלובליות. מדינות בודדות אינן יכולות להתמודד עם האתגרים הגלובליים האלה. גם הרוח הגבית שבאה מכיוון המהפכה

לפי החינוך הראשון, מטרת החינוך היא לצייד את התלמידים בכלים – ידע, מיומנויות, הרגלים, התנהגויות – כדי שישתלבו בחברה ובעבודה. לפי החינוך השני, מטרת החינוך היא להשפיע על אישיותם של התלמידים ברוח האמיתות והערכים המכוננים את התרבות המועדפת כדי שיהיו "בני אדם". על פי החינוך השלישי, מטרת החינוך היא לאפשר לכל תלמיד לממש את עצמו כדי שיחיה בהתאם לטבעו הייחודי.

כל סוגי החינוך טובים. לכל אחד מהם יש יתרונות ייחודיים, אך אי-אפשר או לא רצוי ליישם את שלושתם במסגרת חינוכית אחת. מדוע? משום שהם מעבירים מסרים סותרים המנטרלים זה את השפעתו החינוכית של זה. מכך נובעות מסקנות מעשיות שונות. מסקנה אפשרית אחת היא שצריך לבנות מחדש את מערכת החינוך ואת בתי הספר בהתאם לשלוש מטרות החינוך – מטרת כלים, מטרת ערכים ומטרת יחידים. כלומר, להקים בתי ספר שייעודם העיקרי הוא הקניית כלים להשתלב בות בחברה ובעבודה; בתי ספר שייעודם העיקרי הוא הנחלת אמיתות וערכים מכונני תרבות ומעצבי אישיות; ובתי ספר שייעודם העיקרי הוא לאפשר מימוש עצמי. כאמור, אי-אפשר להשיג את שלוש המטרות הללו בבית ספר אחד. בית הספר הרווח מתיימר להשיג שלושתן אך אינו משיג אף אחת. כיצד תיראה מערכת החינוך לאחר בנייתה מחדש לאור שלוש מטרות החינוך? נתחיל בבתי הספר התיכוניים ואחר כך נאמר משהו על בתי הספר היסודיים.

רוב בתי הספר יהיו בתי ספר מונחי חינוך כלים. מדוע? משום שרוב התלמידים (והוריהם) מעוניינים ברכישת מקצוע. הם שואלים על בית הספר "מה ייצא לי מזה?" שאלה טובה, צריך לכבד אותה. לתלמידים תכליתיים כאלה, והם כאמור הרוב, יש להציע בתי ספר שיכינו אותם להשתלב בות מוצלחת בחברה ובעבודה. רוב בתי הספר יהיו אם כן בתי ספר מקצועיים.

עניין רגיש: פליטים רבים של מערכת החינוך שלנו עדיין לא החלימו מטרואמת ההסללה של בתי הספר המקצועיים. בעבר, ואף כיום, תלמידים משכבות חברתיות חלשות, תלמידים מורחים וערבים בעיקר, הוסללו ומוסללים לבתי ספר מקצועיים ומשם למקצועות פשוטים, דלי הכנסה ויוקרה. אך הגיע הזמן להתגבר על טראומת ההסללה. בתי הספר המקצועיים החדשים יומינו תלמידיים מכל השכבות החברתיות. מדוע? משום שעולם העבודה הפך לחכם ומתוחכם, ויהיה חכם ומתוחכם עוד יותר בעתיד. העבודות הפשוטות נחטפות וייתפסו על ידי בינות מלאכותיות. המקצועות שעולם העבודה מותיר ויותר לבני אדם דורשים וידרשו יכולות משובכללות ביותר, יכולות שאין לבינות המלאכותיות.

במילים אחרות: בעשורים האחרונים עולם העבודה התקרב לעולם החינוך. עד לפני כמה עשורים היה פער גדול עד כדי ניגוד בין מטרות של עולם העבודה לבין מטרות המוצהרת של עולם החינוך. עולם העבודה חיפש בעיקר פועלים ממושמעים וממוטמטים. כיום הוא מחפש עובדים משכילים וממציאנים. על אחד הקירות בלובי של אחת מחברות ההייטק הידועות ראיתי פוסטר שעליו כתוב: "אנחנו וקוקים לעובד משכיל, ביקורתי, יצירתי, משתף פעולה, אחראי, מחויב". אפי שר החליף את העובד הרצוי של אותה חברה

בכוגר הרצוי של החינוך.

בתי הספר המקצועיים החדשים יהיו בתי ספר למקצועות עתירי ידע – בתי ספר לרפואה, למשפטים, להנדסה, למחשבים, לאדריכלות, למקצועות הבמה והמסך, למקצועות הטיפול, למכונאות רכב (שנעשה ממחשב יותר ובקרב – ממחשב לגמרי) ועוד. אך שימו לב: בתי הספר המקצועיים החדשים לא יכשירו למקצועות השונים כמו שמכשירים אליהם אנשים בוגרים; הם ילמדו תחומים נוספים הקשורים לתחום המקצועי המרכזי, שכן התלמידים צעירים ויש להרחיב את אופקיהם. הם ילמדו את ההיסטוריה, הסוציולוגיה, הפסיכולוגיה והפילוסופיה של הרפואה, של המשפטים, של הטכנולוגיה ושאר המקצועות. תחומים אלה יעוררו עניין ויניעו ללמידה משום שהם רתומים למטרה משמעותית בעיני התלמידים (וזה היתה הסיסמה של ג'ון דיואי, גדול הוגי החינוך, לעידוד למידה משמעותית – A purpose in mind). יום אחד בשבוע או בשבועיים התלמידים יהיו באתרים מקצועיים – בתי חולים, בתי משפט, חברות הייטק, תיאטרון, מוסך – שם יקבלו אותם אנשי מקצוע בעלי תשוקה לחינוך ויחנכו אותם למקצוע. התלמידים יעברו בהדרגה ממעמד של צופים למעמד של משתתפים בעשייה המקצועית.

רבים חשים שבית הספר כופה על ילדיהם למידה חסרת משמעות ובלתי-יעילה. הם גם זוכרים שבהיותם תלמידים, התענו ברוב השיעורים, ואף שכחו את מה שלמדו בהם משום שלא השתמשו בו בחייהם הבוגרים

האם אין כאן הסללה מקצועית טרם עת? לא, משום ש-(1) החינוך המקצועי בבתי הספר החדשים יהיה רחב ומגוון. התלמידים ילמדו תחומי ידע נוספים וירחיבו את השכלתם; (2) התלמידים יוכלו לעבור מבית ספר אחד לאחר עד שימצאו את התחום המקצועי המתאים להם; (3) תלמידים יודעים בגיל צעיר למדי מהם הכישורים, הנטיות ותחומי העניין העיקריים שלהם ורוצים לפתח אותם. בתי הספר לא מאפשרים להם לעשות זאת ומעכבים את התפתחותם.

בתי ספר אחרים, הערכיים, יהיו בתי ספר מונחי אמיתות וערכים "חסרי תועלת". בתי הספר האלה יכונו לתלמידים המעוניינים בהשכלה לשימוש, בחשיפה לעולמות של מחקר והגות, בהתרוממות רוח. ברוב בתי הספר הקיימים "התרוממות רוח" נכפית על תלמידים שאין להם עניין בה, ותלמידים שיש להם עניין בה מכונים לעתים "חנוניים" או "ילדי כאפות"; בתי הספר מדכאים אותם ומחבלים בתשוקה הטבעית שלהם ללמוד, לחשוב ולהבין. בבתי הספר החדשים הם ישגשוגו. בתי הספר האלה יעדיפו תחומי דעת ויצירה הומניסטיים – היסטוריה, ספרות, פילוסופיה, אמנות, וגם תחומים מדעיים טהורים לצורך העמקת ההבנה של היקום והעולם.

בעולם התועלתני של ימינו בתי הספר של חינוך ערכים יספקו לרוח מרחב מוגן. כאן התלמידים יפגשו תחומי דעת ויצירה מרבי חוכמה וישמרו ויתדלקו את תשוקת הדעת שלהם "שאינה תלויה בדבר". הפילוסוף וחוקר הספרות ג'ורג' שטיינר הציע בספרו "אָראטה" להקים שמורות לאנשי רוח – אנשים שקוראים את שפינוזה, מאוינים לכאך וכדומה – הנמצאים בסכנת הכחדה. בתי הספר הערכיים ידאגו לכך שיהיו הרבה אנשים "משונים" כאלה, והם יוכלו להתהלך חופשי בין אנשים אחרים; לא יהיה צורך להקים להם שמורות. וכמו תלמידי בתי הספר המקצועיים, גם תלמידי בתי הספר האלה יצאו פעם בשבוע או בשבועיים למכוני מחקר, תיאטרות, מוזיאונים וכו' וישתתפו בעשייתם.

בתי ספר נוספים יהיו בתי ספר ברוח חינוך יחידים, בתי ספר שמאפשרים לתלמידים ומעוררים אותם לממש את עצמם, למצוא ולהמציא, בלשונו של קן רובינסון, את "המקום הנכון" שלהם – "המקום שבו כשרון מתחבר לתשוקה". בתי הספר האלה יכונו לתלמידים שמסגרות למיניהן מדכאות אותם, תלמידים שמסגרות החינוך המחברות (כלים) ומסגרות החינוך המתרבת (ערכים) אינן מאפשרות להם לצמוח ולבטא את עצמם. בתי הספר האלה יתבססו על למידה עצמאית – התלמידים יבחרו מה ואיך ללמוד. הם גם יבחרו – כל אחד בהתאם "למקום הנכון" שלו – את האתרים מחוץ לבית הספר שבהם הם ירצו להתנסות.

בתי הספר היסודיים יקנו ידע בסיסי ומיומנויות יסוד ויסיעו לתלמידים לגלות את כישוריהם, נטיותיהם ותחומי העניין שלהם, ולזהות את החינוך המתאים להם – חינוך כלים (ילדים בעלי אינטרסים אינטלקטואליים אינסטרומנטליים), חינוך ערכים (ילדים בעלי אינטרסים אינטלקטואליים) או חינוך יחידים (ילדים בעלי אינטרסים אינטלקטואליים אוטונומיים).

ההצעה לבנייה מחדש של בתי הספר על בסיס סוגי החינוך אינה הצעה הווייה; רמזים למבנה כזה קיימים בשטח, אך המבנה מקרי ועקום. רוב בתי הספר הם מכווני חינוך כלים, כולל בתי הספר המכונים "עיוניים". בתי הספר העיוניים לכאורה מכונים וונים לכלי הכלים – תעודות בגרות. חלק קטן יותר מבתי הספר הם מכווני חינוך ערכים. בדרך כלל הם על-אזוריים וסקלטיביים. הם מכונים לעיתים קרובות בתי ספר למדעים או לאמנויות, וכמו גור הדתי – ישיבות קטנות. חלק נוסף של בתי הספר הם מכווני חינוך יחידים והם מכונים בתי ספר דמוקרטיים; גם הם סלקטיביים ומחזיקים רשימות המתנה ארוכות.

האליטות פונות אפוא לחינוך ערכים או לחינוך יחידים; השכבות החברתיות הבינוניות והנמוכות פונות לחינוך כלים. אך החינוך הערכי או החינוך היחידאי שנעשה בבתי הספר של האליטות הוא חינוך מהול שאינו מעז ללכת עם ההיגיון הפנימי שלו עד הסוף ולכן השפעתו דלה. והחינוך הכללי שניתן לרוב האוכלוסייה מציידי את התלמידים בכלים לעולם של אתמוג, עולם שעבר מן העולם. במקום לתת למציאות העיונית לבנות לנו מערכת חינוך דלת השפעה ומיושנת שאינה מציידי תלמידים בכלים מעודכנים, אינה מנחילה לתלמידים ערכים ראיניים ואינה מאפשרת לתלמידים לממש את עצמם, בואו נבנה אותה אנחנו, בעיניים פקוחות. ■

פרופ' יורם הרפז הוא מרצה לחינוך במכללת בית ברל